

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА КИТОБХОНЛИК ВОСИТАСИДА БАДИИЙ АДАБИЁТ НАМУНАЛАРИГА ҚИЗИҚИШНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

DOI: 10.53885/edinres.2021.40.32.032

Б. У. Мингбаева

Тошкент давлат педагогика университети ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада бошлангич синф ўқувчиларида китобхонлик воситасида бадий адабиёт намуналарига қизиқишни шакллантиришнинг ўзига хос жиҳатлари ёритилган. Шунингдек, мақолада билишга асосланган қизиқишлар шахс фаоллигини таъминловчи мотив бўлиб, у билиш фаолияти ривожланишига кўмаклашиши ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: кичик ёшдаги ўқувчилар, китобхонлик, бадий адабиёт намуналари, қизиқиш, ўқув предметлари, ҳаётий вазиятлар, динамик ривожланиш, интеллектуал ривожланиш, эмоционал фаоллик, ўқиш мотивлари, эҳтиёж.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности формирования интереса к образцам художественной литературы через чтение у учащихся начальной школы. Также в статье интерес, основанный на знаниях, является мотивацией, обеспечивающей активность человека, и считается, что познание способствует развитию активности.

Ключевые слова: младшие школьники, чтение, примеры художественной литературы, интерес, учебные предметы, жизненные ситуации, динамическое развитие, интеллектуальное развитие, эмоциональная активность, мотивация чтения, потребность.

Abstract. This article discusses the features of the formation of interest in the samples of fiction through reading among primary school students. Also in the article, knowledge-based interest is the motivation that ensures human activity, and it is believed that knowledge contributes to the development of activity

Key words: and phrases: primary school students, reading, examples of fiction, interest, academic subjects, life situations, dynamic development, intellectual development, emotional activity, reading motivation, need.

Бугунги кунда шахс имкониятларини кенгайтиришнинг кўплаб йўналишлари ва воситалари мавжуд. Бундай воситалар биринчи

навбатда ҳар бир инсоннинг билиш имкониятларини кенгайтиришга хизмат қилади. Китоб ва китобхонликка бўлган қизиқиш шахс фаолиятининг самарали кечишини таъминлайди. Шунинг учун ҳам китобхонлик воситасида ўқувчиларда бадиий адабиётга нисбатан қизиқишни шакллантириш алоҳида аҳамиятга эга.

Педагогика энциклопедиясида “Қизиқиш - 1) объект ёки ҳодисани англаш ва бирор фаолият турини ўзлаштиришга мойиллик; 2) ўқувчи ёки талабанинг ўзи учун қимматли ва ёқимли бўлган муайян нарса ва ҳодисага муносабати” [1; 391-б.] сифатида таъриф берилган.

Қизиқишларда шахснинг ўзига хос хусусиятлари мужассамлашган бўлади. Қизиқиш билимларни онгли, пухта, барқарор, англаган ҳолда ўзлаштиришга кўмаклашади. Қизиқиш инсонда интилиш, фаоллик, ички туртки, эҳтиёжни шакллантиришга хизмат қилади. Қизиқиш шахснинг борлиққа танлаб муносабатда бўлиши, ўзига хос қарор қабул қилиши, ўзини ўзи назорат эта билиши, мақсадга интилувчанлигида, юзага келган тўсиқларни енгишида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам ўқувчиларда бошланғич синфлардан бошлаб у ёки бу ҳодисага нисбатан қизиқиш уйғотиш алоҳида аҳамиятга эга. Қизиқиш туфайли ўқувчилар муайян объектни чуқурроқ ўзлаштиришга интиладилар. У ҳақидаги билимларни алоҳида интилиш билан ўзлаштиришга киришадилар.

Бошланғич синф ўқувчиларида бадиий адабиётга қизиқиш уйғотиш орқали инсоният ақл-идрокининг нодир намуналарида ифодаланган билимлар ва ҳаётий тажрибаларни ўрганишларига кенгроқ шароит яратилади. Ўқувчиларда бадиий адабиётга нисбатан қизиқиш уйғотишда китобхонлик асосий восита сифатида хизмат қилади.

Р.Г.Сафарова[2]нинг фикрича, ўқувчиларда бадиий адабиётга қизиқиш уйғотишда таълим жараёни асосий ўрин эгаллайди. Таълим жараёни олдида шахсни ҳар томонлама уйғун ривожлантириш вазифаси қўйилган бугунги кунда ўқувчиларда китоблар ёрдамида бадиий адабиётга қизиқиш уйғотиш ижтимоий-педагогик заруриятга айланмоқда. Китоб ўқиш орқали ўқувчилар ўз билимларини мунтазам такомиллаштиришга муваффақ бўладилар. Ахборот технологиялари ва ахборот олиш манбаларининг кўпайганлиги туфайли ўқувчилар китобга тобора камроқ мурожаат қилмоқдалар. Ўқувчилар билан ўзаро муносабатга киришишнинг дастлабки кунларидан бошлаб ўқитувчилар уларда бадиий адабиётга нисбатан қизиқиш уйғотишлари лозим. Айнан бошланғич синфларда бадиий адабиётга нисбатан ўқувчиларда шаклланган қизиқишлар барқарор бўлиб, бутун ҳаёти давомида мустаҳкамланиб боради.

Ўқувчиларда бадиий адабиётга қизиқиш уйғотиш ғоясининг асосчиси буюк чех педагоги Я.А.Коменский[3] ҳисобланади. У ўзининг

“Буюк дидактика” асарида ўқувчиларда у ёки бу машғулотга нисбатан қизиқиш уйғотиш ҳақида фикр юритган.

Қизиқиш билиш эҳтиёжларининг намоён бўлиш шаклидир. У шахсни ўз фаолияти мақсадини англашга йўналтиради. Обьектив борлиқни ифодаладиган далилларнинг моҳиятини чуқурроқ англашга ундайди. Қизиқиш шахснинг ўрганилаётган объектни ўзлаштиришга бўлган интилишини ифодалайди. Ўқувчининг айна бир қизиқишини қондириш иккинчи қизиқишнинг вужудга келишига асос бўлиб, билиш фаолиятининг ривожланишига шароит яратади.

Л.С.Выготский[4]нинг таъбирича, қизиқишлар бола ҳулқ-атворининг ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. У ўқувчи интилишларининг ёрқин ифодасидир. Қизиқишлар ёрдамида ўқувчиларнинг фаолияти уларнинг эҳтиёжларига мувофиқ келади. Шунинг учун ҳам таълим-тарбия жараёни ўқувчиларнинг қизиқишларига асосланган ҳолда ташкил этилиши керак. Бу ўқув жараёнининг ўқувчиларни қизиқтирган ўқув предметларига устиворлик бериш асосида ташкил этишини англатади. Ўқувчига босим ўтказиш, пўписа қилиш, қўрқитиш орқали уни муайян ҳодисани ўрганишга жалб этиш мумкин эмас. Ўқувчиларда қизиқиш уйғотиш билан бир қаторда уни муайян мақсадга йўналтириш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Муҳим жиҳатлардан яна бири ўқувчиларнинг қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнларини ҳаётий вазиятларга яқинлаштиришдан иборат. Ўқув жараёнини ҳаётий вазиятларга яқинлаштиришда бадиий адабиёт намуналари муҳим ўрин эгаллайди. Ўқув жараёнини ҳаётий вазиятларга яқинлаштириш ўқувчиларда муайян ходисаларга нисбатан қизиқиш уйғотади. Педагоглар ўқувчиларда қизиқиш уйғотиш орқали уларни аниқ бир фаолиятга кенгроқ жалб этиш мумкинлигини англаб этишлари лозим.

Ҳар бир шахс ўзини ўраб турган борлиққа нисбатан шахсий муносабат тажрибасига эга. Худди мана шу муносабат уни муайян вазиятларга олиб киради ва маълум нарсаларни ўрганишга нисбатан қизиқиш, эҳтиёж ва истакни вужудга келтиради.

Билишга оид қизиқишлар ўқув жараёнининг динамик ривожланишини таъминлашга кўмаклашади. У ўқувчиларнинг фаол тарзда ўқув-билув фаолиятини ўзлаштиришларига ёрдам беради. Билишга оид қизиқишлар ўқувчиларда ташаббускорликни таркиб топтиради. Бу жараёнда ўқувчининг ўзи янги билимларни ўзлаштириш усуллари излаб топади. Натижада таълим, тарбия ва ривожланишнинг самарадорлиги ортади. Фаол бўлмаган ва ҳеч нарсага қизиқмайдиган ўқувчиларга ўқитувчилар кучли таъсир ўтказиб, уларнинг билишга оид қизиқишларини муайян мақсадга йўналтиришлари керак.

Қизиқишлар ўқувчиларда ёрқин ҳис-туйғуларни вужудга келтириш имкониятига эга. Ўқувчилар ўз қизиқишларини қондириш учун объектив борлиқни чуқурроқ ўрганишлари, унинг ўзига хос жиҳатларини англаб етишлари талаб қилинади. Ўқувчиларнинг қизиқишлари қондирилиши натижасида уларда қувонч ҳисси, кўпроқ билишга интилиш майллари кучаяди. Агар ўқувчилар ўзлари қизиққан муайян нарсани ўргана олмасалар уларда салбий ҳис-туйғулар, ўз кучларига ишонмаслик вужудга келади. Билишга оид қизиқишлар ўқишнинг асосий мотивларидан бири ҳисобланади. Буни ўқувчилар бошқалардан кўра кўпроқ ҳис этадилар. Бу ўқувчилар ўзлари учун нима қизиқарлию, нима қизиқарли эмаслигини аниқлаб олган вақтларидан бошланади. Бундай нарсалар сирасига дарс, ўқув предмети ёки муайян китобларни киритиш мумкин.

Ўқувчилар учун билишга оид қизиқишлар ўқиш мотивлари сифатида уларни мазкур объектларни билишга ундайди. Мазкур ўринда ўқитувчилар уларга тўсқинлик қила олмайдилар, чунки бу ўқувчиларнинг шахсий қизиқишлари билан боғлиқ. Бу ўқувчилар фаолиятининг асосий мақсадини ифодалаб, ўқув жараёнининг осон, самарали, ёрқин, ҳис-туйғуларга бой бўлишини таъминлаб уларнинг дарсларда толиқмасликларига асос яратади. Билишга оид қизиқишлар ўқув фаолиятининг турли майллари билан ўзаро алоқадор бўлиб, ўқувчи дунёқарашини ҳар томонлама бойитишга кўмаклашади. Ушбу қизиқишлар бир-бирига мос келмаса, ўқувчиларнинг ривожланиш жараёнлари секин кечади. Ўқувчиларда муайян ходисаларга нисбатан қизиқишнинг шаклланиши натижасида уларда ўқув жараёнига нисбатан онгли муносабат ҳосил бўлади. Бу эса ўз навбатида ўқувчиларнинг ўз шахсий ўқув-билув фаолиятларини бошқаришлари, қўйилган мақсадга эришиш йўллари ва мақсадларини аниқ англаб олишларига кўмаклашади. Шу билан бир қаторда ўзлари қизиққан соҳадаги билим, кўникма, малакаларининг мунтазам бойишини таъминлайди.

О.А.Тўрақулова[5]нинг фикрича, ўқувчиларда билишга оид қизиқишларни шакллантириш ўқитувчи зиммасидаги мураккаб вазифалардан ҳисобланади. Бунинг учун педагог ўқув жараёнини ўқувчиларда билиш қизиқишларини шакллантиришга йўналтирган ҳолда ташкил этиши лозим. Бу жараёнда ўқувчи мунтазам тарзда ўқув материалларига қизиқиши, ўз-ўзини ривожлантириши, ўзлаштирган билимларининг йўналиши ва соҳаларини кенгайтириши мақсадга мувофиқ. Ўқувчилар ўқув жараёнида туғилган муаммоларни ечишга ўз шахсий ҳиссаларини қўшишлари ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу мақсадга эришиш учун ўқитувчи педагогик жараёнда вужудга келадиган кўплаб муаммоларни бартараф этиши, дарсни ташкил

этишнинг энг яхши усуллари танлаши талаб этилади. Бунинг учун ўқитувчи зарур ўқув материалларини танлайди, ўқувчиларда мустақилликни шакллантиришга оид турли ёндашувларни таҳлил қилади, таълим мақсадига эришилганлик натижасини аниқлайди.

Ўқувчиларнинг қизиқишларини қондириш нафақат уларнинг интеллектуал соҳаларини бойитиш, балки, уларни келажакдаги фаолиятга йўналтириш имкониятига ҳам эга.

Ўқувчиларнинг билишга оид қизиқишларини ривожлантириш соҳасида қуйидаги даражаларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- синчковлик
- қизиқувчанлик
- шахсий билишга асосланган қизиқиш
- ижодий қизиқиш.

Улар ўқувчиларнинг у ёки бу ўқув предметига нисбатан турли-туман қизиқишларини ифодалайди. Хали ўрганилмаган билимларни ўрганишга интилиш, янги ахборотларни ўзлаштириш кабилар шулар жумласидандир.

Синчковлик – билишга асосланган қизиқишнинг дастлабки босқичи ҳисобланади. Бунда ўқувчининг эътибори билан боғлиқ тарзда унинг муайян нарсаларни ўрганишга, билишга бўлган интилиши ифодаланади. Қизиқишнинг ушбу босқичида муайян объект ёки ходиса чуқур ўрганилмайди, балки унга синчковлик билан назар ташланади. Бунда шахс ўзини ўраб турган воқеликда қандай ўзгаришлар рўй берганлигини синчковлик билан ўрганишга киришади ва унга муносиб жавоб қайтаради.

Бу босқичдаги қизиқишлар мунтазам эмас балки, элементар характерга эга бўлиб, асосланмаган вазиятга боғлиқ ҳолда вужудга келади. Бу ҳолат айниқса ўқувчилар мактабга келган дастлабки кунларда кузатилади. Ўқувчилардаги бундай кузатишлар атрофдаги айрим нарсаларга боғлиқ бўлиб, юзаки характер касб этади. 3-4-синф ўқувчилари эса атрофдаги нарсаларга қизиқувчанлик билан муносабатга киришадилар.

Қизиқишнинг қизиқувчанликка асосланган босқичи янгича моҳият касб этиб, уни қизиқтирган ходисалар ва нарсаларнинг барча ўзига хос жиҳатларини аниқлашга бўлган интилиш кучаяди. Ушбу жараёнда билиш мақсадга йўналтирилганлик характерига эга бўлиб, ўқувчиларнинг интилишларига ташқи омиллар таъсир кўрсатади. Қизиқувчанлик босқичида ўқувчиларда бевосита қизиқишга бўлган интилишнинг шаклланганлигини кузатиш мумкин. Бунда ўқувчи билиш жараёнига тўлиқ жалб этилади. Унинг ёрдамида эса ўзининг билиш эҳтиёжларини қондиради. Бундай фаолиятнинг натижаси ўқувчи учун алоҳида аҳамият

касб этади. Натижада ўқувчи ўзи қизиққан соҳани чуқурроқ ўрганишга киришади, бир нуқтада тўхтаб қолмайди. Қизиқувчанлик эса шахсий қизиқишга айланади.

Билишга асосланган қизиқиш сабаб-оқибат боғланишларини шакллантириш заруриятини келтириб чиқаради. Натижада ўқувчилар мазкур боғланишнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга ҳаракат қила бошлайдилар. Ушбу босқичда ўқувчилар олдига муайян муаммолар қўйилади. Ўқувчилар эса ушбу муаммоларга онгли тарзда ечим топишга интиладилар. Билишга асосланган қизиқишлар ўқувчиларни билмасликдан узоқлаштиради. Объектив борлиқнинг янги жиҳатларини англаш, интеллектуал ривожланишнинг янги босқичларига кўтарилишларини таъминлайди. Натижада ўқувчиларнинг фаол ҳаракатлари таъминланади: ўз-ўзини назорат қилиш, ирода кучига ишониш, иш жараёнида ташаббускорлик ва некбинлик, ўз-ўзини такомиллаштириш ва ривожлантиш истагига эгаликнинг намоён бўлиши.

Ижодий қизиқишларнинг намоён бўлиш босқичи қуйидагиларни ўз ичига олади: мустақиллик, ўқувчининг қайта шаклланган фаолияти, ўз олдидарида турган муаммоларнинг янгича ечимларини таъминловчи усулларни қўллаш, ўз ижодий лаёқатларини намоён қилиш кабилар.

Китобхонликка бўлган қизиқиш – ўқувчиларнинг китобларда ифодаланган аждодлар тажрибасини ўрганиш ва ўз фаолиятида қўллашга бўлган интилишини ифодаловчи қизиқишдир. Бунинг учун ўқувчиларда ақлий ҳамда эмоционал фаоллик шаклланиши лозим. Ақлий ҳамда эмоционал фаоллик китобларда мақсадга йўналтирилган асосий компонент сифатида намоён бўлиб, ўқувчиларга ижтимоий тажрибани тақдим этишга хизмат қилади. Чунки китобларда ушбу тажриба сақланиб, аждодлардан авлодларга тақдим этилади. Шунга кўра, билишга асосланган қизиқишлар танловга асосланган қизиқиш бўлиб, биринчи навбатда ўқувчиларнинг интеллектуал соҳасини ривожлантиришга кўмаклашади. Қизиқиш ёрдамида ўқувчилар муайян соҳадаги билимларни ўзлаштиришга фаол киришадилар. Бунда уларга китоб яқиндан ёрдам беради.

Шахснинг ривожланиши учун билишга оид қизиқишларнинг аҳамияти шундаки, унда муайян соҳадаги фаолият қизиқиш таъсирида ўқувчининг рухий жараёнларини фаоллаштиради. Ўқувчиларда интеллектуал қониқиш ва ҳиссий кўтаринкилик бағишлайди. Билишга оид қизиқишлар шахс фаоллигини таъминловчи мотив бўлиб, унинг билиш фаолияти ривожланишига кўмаклашади.

Бошланғич таълимнинг асосий вазифаларидан бири ўқувчиларда китобхонликвоситасидабадий адабиётга қизиқишни шакллантиришдан

иборат. Бу муҳим масалалардан бири бўлиб, китоблар ва китобхонлик ўқувчиларга таълим-тарбия бериш ва уларни ривожлантиришда катта аҳамият касб этади.

Фойдаланилган манбалар:

Педагогика энциклопедия. III жилд. жамоа // Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2017. – 424 б.

Сафарова Р.Г. ва б. Ўқувчи-ёшларда “оммавий маданият”га қарши курашчанлик кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик-психологик механизмлари.// Монография. – Т.: “Tafakkur qanoti” нашриёти, 2018 йил, 192 бет.

Коменский Я.А. https://ru.wikipedia.org/wiki/Коменский,_Ян_Амос

Выготский Л.С. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Выготский_Лев_Семёнович](https://ru.wikipedia.org/wiki/Выготский_Лев_Семёнович)

Тўрақулова О.А. Адабий таълим жараёнида академик лицей ўқувчиларида мутолаа маданиятини ривожлантириш технологияси: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy). ...дисс. – Тошкент, 2020. – 174 б.